

ПІДГОТОВКА СТУДЕНТІВ ПЕДАГОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ДО СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ ДІТЕЙ ІЗ ПОРУШЕННЯМИ РОЗВИТКУ В УМОВАХ ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ

Питання підвищення ефективності навчання і виховання дітей із особливими потребами є актуальними як для України, так і для інших держав світового суспільства, адже все більший відсоток школярів має порушення у розвитку. Важливим компонентом модернізації сучасної системи освіти є створення умов для інтеграції певних груп дітей у загальноосвітній процес масової школи.

Ключові слова: соціальна адаптація, інтеграція, інклюзивна освіта, діти із порушеннями розвитку.

The problem of increasing the efficiency of training and educating children with special necessities is a vital question for Ukraine and other countries in the world community because more and more pupils have problems with various organs and systems system development. An important component of modernization of educational system is creating the conditions for efficient integration of certain groups of children with the problems of development into general education in secondary school.

Keywords: social adaptation, integration, inclusive education, children with problems of development.

Постановка проблеми. Пошуки оптимальних шляхів реалізації корекційної роботи, удосконалення існуючих форм та методик, розробка нових технологій спеціального навчання активно відбуваються у корекційній педагогіці XXI століття.

У загальноосвітніх закладах уже зараз навчаються діти, які мають не тільки легкі, а й значні порушення розвитку, поведінки. Майбутнім педагогам і психологам важливо вміти діагностувати, ефективно навчати й виховувати, здійснювати заходи профілактики і корекції порушень розвитку, плідно спілкуватися з дітьми різних психофізичних особливостей, стану здоров'я, виконувати надзвичайно складні соціальні функції, сприяючи соціальній адаптації та суспільній інтеграції дітей, формуючи їх особистісно.

Підготовка до соціальної адаптації дітей із порушеннями розвитку є важливою складовою діяльності майбутнього педагога та психолога.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Підготовка майбутнього вчителя-професіонала передбачає урахування унікальності, своєрідності кожної особистості, її духовного, внутрішнього світу. У класичній та сучасній науці цей напрям розкривають праці К. Ушинського, М. Пирогова, С. Русової, А. Макаренка, В. Сухомлинського, М. Монтессорі, А. Маслоу, І. Беха, М. Боришевського, І. Кона. Проблеми формування професійної культури майбутнього спеціаліста, забезпечення його готовності до практичної, зокрема педагогічної, діяльності досліджувалися багатьма вченими у філософських (В. Андрущенко, І. Зязюн, В. Кремінський, В. Луговий та ін.), психологічних (Д. Богоявленський, П. Гальперін, Є. Кабанова-Меллер, О. Леонтьєв, С. Максименко, Н. Менчинська, С. Рубінштейн), дидактичних (В. Бондар, Ф. Гоноблін, Т. Ільїна, Н. Кузьміна, О. Мороз, В. Сластьонін) та інших аспектах.

У загальноосвітніх закладах уже зараз навчаються діти, які мають не тільки легкі, а й значні порушення розвитку, поведінки. Майбутнім педагогам і психологам важливо вміти діагностувати, ефективно навчати й виховувати, здійснювати заходи профілактики і корекції порушень розвитку, плідно спілкуватися з дітьми різних психофізичних особливостей, стану здоров'я, виконувати надзвичайно складні соціальні функції, сприяючи соціальній адаптації та суспільній інтеграції дітей, формуючи їх особистісно.

Важливою складовою сучасного освітнього процесу дітей із порушеннями розвитку є інклюзивна освіта (інклюзія - inclusion (англ.) - включення) (інший термін – інтегрована) - навчання і виховання дітей із особливими освітніми потребами, у тому числі з інвалідністю, в єдиному освітньому просторі; гнучка, індивідуалізована система освіти дітей з особливостями психофізичного розвитку в умовах масової загальноосвітньої школи за місцем проживання. Навчання і виховання здійснюються за індивідуальним навчальним планом, забезпечуються медико-соціальним та психолого-педагогічним супроводом.

Цей процес передбачає створення у загальноосвітньому навчальному закладі адекватного освітнього середовища, яке б відповідало потребам та можливостям кожної дитини, незалежно

від особливостей її психофізичного розвитку, і необхідних умов для організації засвоєння цими дітьми учбової інформації та здійснення медико-соціальної і психолого-педагогічної реабілітації.

Мета написання статті. Соціальна адаптація дітей з особливими потребами в умовах інклюзивного середовища передбачає створення умов для розвитку самосвідомості спонукальної сфери особистості, відображення в її свідомості смислів і мотивів людської діяльності, результатом чого є прагнення дитини до оволодіння власною життєдіяльністю. Ми плануємо розглянути соціальну адаптацію у структурі підготовки студентів педагогічного університету до професійної діяльності в умовах інклюзивного освітнього простору.

Виклад основного матеріалу. Соціальна адаптація таких дітей (від лат. *adapto* - пристосовую) має на меті приведення індивідуальної і групової поведінки аномальних дітей у відповідність із системою суспільних норм і цінностей, забезпечення адекватних стосунків із суспільством, колективом, усвідомленого виконання соціальних норм і правил.

Будь-яке порушення, часом досить незначне, може негативно позначитися на психічному розвитку дитини, викликати певні обмеження й специфічні особливості пізнавальної діяльності, деформувати становлення особистості [3: 14].

Діти із порушеннями у розвитку – це діти, у яких наявне відставання у психофізичному розвитку внаслідок порушення діяльності різних або декількох аналізаторів (зорового, слухового, рухового, мовленнєвого), а також внаслідок органічного ураження центральної нервової системи (ЦНС). Термін використовується у психолого-педагогічній літературі для широкого визначення категорії дітей, які потребують спеціальної освіти.

Процес інклюзивного навчання дітей з особливими освітніми потребами було ініційовано батьками дітей із проблемами у розвитку, які декларували право своїх дітей навчатися спільно з іншими, у загальноосвітніх закладах, де мають бути створені умови, які задовольнятимуть вітальні і освітні потреби цих дітей.

В умовах інклюзії значно збільшується кількість і змінюється якість функцій, які має здійснювати педагог. Крім традиційних, додається робота щодо організації корекційно-розвивальної діяльності, співпраця з батьками школярів щодо подолання наслідків порушень розвитку, специфічні організаційні моменти.

Уже з початку відвідування навчального закладу батькам бажано налагодити тісний контакт із педагогами, розповісти їм про індивідуальні особливості дитини, створити разом із ними індивідуальну програму корекції і розвитку з урахуванням специфіки дефекту. Потрібно регулярно звертати увагу на зміни у психіці й особистості малюка, що відбуваються під впливом навчання і виховання, відвідувати батьківські збори, позакласні заходи. Участь батьків у житті класу, школи дає їм можливість орієнтуватися у питаннях, що стосуються загальношкільного життя, концентрувати увагу на посильній допомозі, створенні умов для навчання й виховання дітей, що мають обмежені можливості і потребують підвищеної уваги, специфічного індивідуального підходу.

Не всі родини можуть подолати проблеми, пов'язані із турботою про дитину із порушеннями розвитку, самостійно. Їм потрібна своєчасна підтримка і психотерапевтична допомога. Ця діяльність включає обстеження психологічного стану батьків, надання їм консультативної і, за необхідності, психотерапевтичної допомоги, навчання прийомам виховання і реабілітації дітей із обмеженими можливостями здоров'я в домашніх умовах, надання допомоги в діяльності суспільних об'єднань батьків дітей із порушеннями розвитку.

Успішність інтеграції дітей із відхиленнями у розвитку залежить не тільки від характеру і ступеня фізичних і психічних порушень, але й від ефективності їхньої взаємодії з оточуючими, ефективності спеціальних освітніх програм, які враховують необхідність корекції, характер відхилень, від того освітнього середовища, в яке дитина інтегрується. Реалізація інтегрованої освіти передбачає обов'язкове керівництво цим процесом фахівцями високого рівня, які можуть не тільки створити оптимальні умови для дитини, але й допомогти іншим педагогам, які не мають дефектологічної освіти, правильно організувати виховання і навчання дитини з відхиленнями у розвитку в колективі здорових однолітків.

Умовою ефективної освіти дітей з порушеннями розвитку є створення ситуації оптимального розвитку особистості, в якій важливе місце займає комунікативний аспект, адже педагог в умовах інклюзії має не тільки ефективно навчати і виховувати учнів, будувати стратегію життєвого розвитку особистості, але й здійснювати самопрофілактику особистісного емоційного вигорання.

Виховання передбачає залучення дитини до системи вироблених людством цінностей, створення умов для її духовного зростання, формування ціннісного ставлення до дійсності. У результаті такого виховання відбувається налаштованість дитини на цінності творення добра.

Австро-угорський учений, автор «Філософії свободи», один із засновників антропософії Рудольф Штейнер писав: «...найбільше, що можна зробити для дитини, - підготувати її до того, щоб у належний момент життя, завдяки пізнанню самої себе, вона досягла переживання свободи... Виховуючи у людини все, що не її власним, я дозволяю їй власному самому прийняти те, що я дав як вихователь. Отже, я не дозволяю собі грубо втручатися в розвиток людської особистості, але я готую ґрунт для її розвитку, що має розпочатися разом із настанням статевої зрілості» [6: 147].

Італійський педагог-гуманіст, лікар, автор оригінальної системи виховання й навчання дітей, яку вона впроваджувала у закладах нового типу – «Будинках дитини», Марія Монтесорі вважала: «Важлива, головним чином, робота дитини: важливе те, що вона вчиться сама, сама виправляє свої помилки, вчителька зовсім не повинна в це втручатися. Жодна вчителька не навчить дитину вправності, яка виробляється шляхом гімнастичних вправ; необхідно, щоб дитина сама вправлялася в цьому, сама вчилася цьому. Це ж саме стосується і виховання почуттів» [6: 107-108].

У школах нашої держави поряд зі здоровими дітьми отримує освіту значна кількість учнів із порушеннями слуху, зору, опорно-рухового апарату. Розглянемо проблеми соціальної адаптації та шляхи їх розв'язання в залежності від виду порушення.

На розвиток психіки людини значно впливає стан слуху. У людей із порушенням слуху відбувається загальне недорозвинення пізнавальної діяльності. Первинний дефект аналізатора породжує вторинні відхилення у розвитку, які, у свою чергу, є причиною виникнення інших відхилень. Кількість людей із відсутністю або зниженням функції органу слуху постійно збільшується. Приблизно 4-6 % від усього населення земної кулі мають порушення слуху такого ступеня, який ускладнює соціальне спілкування. При цьому близько 2 % населення має двосторонню значно виражену туговухість і сприймає розмовну мову на відстані менше 3 м, а до 4 % - страждають вираженою односторонньою туговухістю.

Перспективи здобуття професійної освіти особами з порушеним слухом залежать не лише від якості здобутої у школі освіти, рівня порушення слуху, ступеня розвитку словесного мовлення, а й від впливу найближчого соціального оточення, думки й очікувань сім'ї, шкільних товаришів, а також від готовності системи професійної освіти до включення в освітній потік студентів, що мають порушення слуху.

Сучасні умови розвитку суспільства, конкуренція на ринку праці, проблеми працевлаштування осіб із обмеженою працездатністю вимагають раннього життєвого і професійного самовизначення. Школа допомагає цьому шляхом політехнізації шкільної освіти, цілеспрямованої профорієнтації, підвищення якості загальної освіти і рівня соціальної адаптованості вихованців.

Дуже великою у життєдіяльності людини є роль зору. Через зоровий аналізатор людина отримує 90 % усієї інформації, за допомогою зору вона одержує найбільше вражень про основні ознаки, що характеризують предметний світ: колір, форму, величину. Зір допомагає отримати яскраві враження про всесвіт, побачити людей, природні явища, витвори мистецтва, він має велике значення для розвитку рухів людини.

На розвиток емоцій і почуттів дітей із порушенням зору значно впливає соціальне оточення й умови виховання. Сліпа дитина є більш залежною від суспільства й організації корекційно-педагогічних умов її життя. Е. Келер писала, що найтяжчою є не сліпота, а ставлення зрячих до сліпої людини. Сліпим властивий страх (в основному під час невмілого керівництва з боку батьків) перед невідомим, незвіданим простором.

Сліпу дитину травмують як ситуації емоційного відчуження, так і явне відкрите презирство до неї унаслідок її сліпоті. Це створює і загострює у дитини почуття неповноцінності, непотрібності, породжує стан глибокої тривожності, у результаті чого вона не може розвинути в собі адекватне почуття власної гідності. Її самооцінка може бути неадекватно заниженою. Особливо гостро переживають психологічну кризу підлітки [5].

У школах-інтернатах для дітей з аномаліями зору, що є закладами закритого типу, нерідко спостерігається односторонній розвиток особистості дитини. Надмірна опіка, знижена критичність поряд зі створенням умов, що усувають дію чинників, викликаних життєво-критичними

ситуаціями, формує у випускників таких шкіл низький рівень адаптації до реально існуючих складностей, невміння тверезо оцінити ситуацію. «Тепличні умови», а також відсутність повноцінного спілкування з однолітками, що мають нормальний зір, можуть бути причиною формування психологічного інфантилізму, остраху зробити небажане враження.

Тому забезпечення педагогічного процесу в спеціальних закладах, де навчаються і живуть діти з аномаліями розвитку психосенсорної сфери, потребує абсолютно нового підходу, що спирався б на глибокі знання особливостей перебігу процесів, які зумовлені наявністю дефекту. Необхідно уникати формального, стереотипного ставлення, черствості й емоційної сухості у спілкуванні з такими дітьми. Тільки жвавий інтерес до своєї професії, високий рівень рефлексії й емпатії, глибокі знання дефектології як науки про дефект допоможуть педагогу знайти ефективні способи продуктивної взаємодії з дитиною, що має глибокі порушення функціонування психосенсорної системи.

На емоційно-психічний стан дітей з вадами зору позитивно впливає музика. Це сприяє розвитку уваги, сприйняття, пам'яті, мислення, тобто тих психічних процесів, що забезпечують пізнавальну діяльність. Дія музикотерапії сприяє емоційному розрядженню, регулюванню емоційного стану, підвищенню доступності для свідомого переживання психо- і соціодинамічних процесів.

Велике значення для розвитку дитини з порушенням зору має фізичне виховання. Спеціальні корекційні заняття з фізичного виховання, лікувальної фізкультури, ритміки, плавання мають включати розвиток силових, просторово-часових компонентів, моторних дій, координації, точності, спритності рухів [4].

Діти з порушеннями зору можуть навчатися у загальноосвітній масовій школі. Проте для них необхідно створювати спеціальні освітні умови:

- забезпечувати спеціальну освітленість, наявність тифлотехнічних засобів, спеціальних підручників;
- здійснювати психолого-педагогічний супровід дітей фахівцями - тифлопедагогами, тифлопсихологами;
- дотримуватися того, щоб освітній процес мав корекційну спрямованість [3: 33].

Для дітей із порушенням зором мають бути організовані спеціальні корекційні заняття: ритміка, лікувальна фізкультура, корекція порушень мовлення, заняття із соціально-побутового і просторового орієнтування, розвитку зорового сприймання.

Інтегрована форма навчання і виховання дітей із вадами зору передбачає комплексну спеціальну педагогічну допомогу, медико-психологічний супровід, використання спеціальних допоміжних засобів для дітей та методичну допомогу батькам і педагогам загальноосвітніх масових закладів.

Із загальної кількості народжених дітей 5-7% має вроджені або набуті захворювання і порушення опорно-рухового апарату. Більшість із них навчається у масових загальноосвітніх закладах. Провідним у дітей із порушеннями опорно-рухового апарату є руховий дефект – затримка формування, недорозвинення, порушення або втрата рухових функцій. Рухові розлади у таких дітей супроводжуються порушеннями психіки і мовлення.

Соціальна адаптація всіх цих груп дітей передбачає [2: 166] пристосування умов оточуючого середовища до дитини шляхом використання спеціальних технічних засобів пересування (візки, милиці, палиці, велосипеди), предметів побуту (тарілки, ложки, вмикачі електрообладнання), пандусів та пристосування дитини до умов оточуючого соціального середовища.

Технологія розвитку рухової активності цієї категорії дітей передбачає залучення батьків до активної участі у реалізації заходів щодо розвитку рухових можливостей та збільшенні рухової активності дітей в умовах домашнього виховання; взаємодію навчально-виховного закладу з батьками дітей; поєднання педагогічних заходів з компенсаторно-відновлювальними засобами (акупресура, Су-Джок терапія, голчасті аплікатори) із залученням до роботи з дітьми кваліфікованих педагогів-реабілітологів; використання привабливих та емоційно сприятливих інтерактивних форм і засобів корекції (рухливі ігри, музичні заняття, ігри-драматизації), групових форм роботи з урахуванням індивідуальних особливостей дітей.

Корекція спілкування досягається використанням таких методів психотерапії: безпосередньої взаємодії педагога і дитини на зразок індивідуальної форми психотерапевтичної дії, ефективність якої полягає в індивідуалізації дій та розумінні особистісних проблем дитини; групової психотерапії; психогімнастики як різновиду невербальної техніки; бібліотерапії; терапевтичної

метафори як особливого прийому спілкування; ігрової терапії; терапії засобами образотворчої діяльності і основних положень медичної психології та деонтології.

Напрямами корекційно-розвивальної роботи щодо розвитку пізнавальної діяльності дітей із ДЦП є: ознайомлення із навколишнім світом, розвиток просторових і часових уявлень, ігрової діяльності, пам'яті, уваги, мислення, сенсорних функцій. У процесі гри тренують і закріплюють набуті уміння і навички.

Затримку психічного розвитку визначають як уповільнення темпів розвитку. Для психічної сфери дітей із ЗПР типовим є поєднання дефіцитарних функцій зі збереженими. Парціальна (часткова) дефіцитарність вищих психічних функцій може супроводжуватися інфантильними рисами особистості і поведінки дитини. При цьому в окремих випадках у дитини страждає працездатність, в інших – довільність в організації діяльності, у третіх – мотивація до різних видів пізнавальної діяльності.

Характерними для усіх груп дітей із затримкою психічного розвитку є виражені порушення розумової працездатності, що полягають у підвищеній втомі. Особливо це проявляється під час розв'язання завдань, які вимагають тривалого інтелектуального напруження. Зміст навчання у спеціальних школах для дітей із затримкою психічного розвитку базується на програмах масової школи. Навчальний процес має свої особливості: значну увагу приділяють пропедевтичним періодам, під час яких учнів готують до опанування наступного матеріалу з основних предметів; збагачують досвід, усувають прогалини в знаннях, навичках організації та здійснення навчальної діяльності; помітне місце відведене спеціальним урокам повторення, що сприяє кращому засвоєнню знань, а це є особливо важливим, якщо враховувати послаблену пам'ять дітей цієї категорії; передбачено додаткові спеціальні корекційні заняття для усунення недоліків мовного чи фізичного розвитку, моторики.

Корекційну роботу проводять на кожному уроці. Її здійснюють на основі ґрунтовного вивчення особливостей дітей із різними типами затримки психічного розвитку; диференціації та індивідуального підходу до кожної дитини; запобігання виникненню втоми шляхом подання навчального матеріалу невеликими дозами; чергування видів діяльності, використання цікавого дидактичного матеріалу, яскравої наочності, проведення фізкультхвилинок; активізації та формування пізнавальних інтересів дітей, їхнього мислення шляхом використання ігрових моментів.

Дитину із затримкою психічного розвитку варто особливо уважно заохочувати за успіхи, яких вона досягла, підкреслювати та обговорювати з нею її досягнення. Необхідними є педагогічний такт, уважність та доброзичливість з боку вчителів і вихователів, готовність прийти на допомогу, формування в учнів упевненості у власних можливостях [2: 222].

Створення адекватних умов соціальної адаптації, що відповідають особливостям стану здоров'я, вікові, індивідуальному розвитку дитини, сприятиме більш ефективному загальному розвитку, самоактуалізації.

Висновки дослідження полягають у тому, що:

Дослідження досвіду становлення і розвитку дефектологічної освіти в Україні, вивчення тенденцій кадрового забезпечення загальноосвітніх навчальних закладів, де вже навчаються діти із особливими потребами, необхідність урахування національних і європейських сучасних тенденцій інклюзивної освіти свідчать про доречність поглиблення професійної підготовки студентів педагогічного університету до роботи з дітьми, що мають порушення розвитку.

Процес професійної підготовки майбутніх педагогів має максимально модулювати майбутню професійну діяльність, враховуючи не тільки загальноосвітню, але й корекційно-розвивальну та соціально-адаптаційну складову.

З метою забезпечення студентів психолого-педагогічних спеціальностей навичками і вміннями роботи із соціальної адаптації школярів із порушеннями розвитку в умовах інклюзивної освіти необхідно, на нашу думку, звернути особливу увагу на оволодіння майбутніми фахівцями методами діагностики, профілактики і корекції порушень розвитку, сформувані особистісні якості, що сприятимуть проведенню ефективної діяльності в контексті нашого дослідження.

Перспективи наших подальших наукових розвідок полягають у дослідженні технологій формування культури здоров'я майбутніх педагогів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Леонтьев А. А. Педагогическое общение [2-е изд., перераб. и доп.] / А. А. Леонтьев. - М.- Нальчик, 1996. – 96 с.

2. Рацул А. Б. Корекційна педагогіка. Навчальний посібник / А. Б. Рацул, І. О. Шишова, О. А. Рацул. – Кіровоград: «КОД», 2012. – 356 с.
3. Ремажевська В. Практичні поради педагогу загальноосвітньої масової школи за наявності в класі дитини з проблемами зору / В. Ремажевська // Дефектологія. – 2002. - № 4. – С. 33-38.
4. Силантьєв Д. О. Корекція фізичного розвитку слабозорих дітей засобами плавання: автореф. дис. на здобуття наук ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.03 «Корекційна педагогіка» / Д. О. Силантьєв. – Київ, 2001. – 16 с.
5. Тиха Е. В. Корекція психічного розвитку в процесі навчання молодших школярів з аномаліями зору: автореф. дис. на здобуття наук ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / Е. В. Тиха. – Київ, 2001. – 21 с.
6. Хрестоматія з історії дошкільної педагогіки: Навч. посіб. / Від упорядників, вступні нариси та упорядкув. З. Н. Борисової, В. У. Кузьменко; За заг. ред. З. Н. Борисової. – К.: Вища шк., 2004. – 511 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Шишова Інна Олексіївна – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри практичної психології Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.